

SAMENVATTING PROJECT 'CONGOCONNECT'

Dit onderzoeksproject omvatte een interdisciplinaire aanpak om federale etnografische collecties uit Noordoost-Congo in het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika [KMMA] op vernieuwende manieren te contextualiseren en valoriseren. Het project bestond uit een samenwerking tussen de UGent, Vakgroep Afrikaanse Talen (Koen Stroeken en Inge Brinkman), KASK Koninklijke Academie voor Schone Kunsten (Chokri Ben Chikha) en het KMMA (Maarten Couttenier).

Context

Het noordoosten van Congo was een belangrijk geografisch, cultureel en politiek kruispunt in de geschiedenis van Afrika. Ondanks herhaaldelijke politieke onrust in de postkoloniale en hedendaagse geschiedenis, waarvoor buitenlandse conflictonderzoekers ontwikkelingsagenten sporadisch interesse vertoonden, bleven ook in de wetenschappelijke kennis van deze regio veel blinde vlekken en vooroordelen bestaan. De collecties van het KMMA, bestaande uit etnografische objecten, foto's, films en archiefdocumenten, zijn rijke en unieke bronnen van een regio die grote veranderingen onderging gedurende een intense geschiedenis van contacten (slavenhandel, koloniale verovering, postkoloniale conflicten). De militaire commandant Armand Hutereau (1911-13) verzamelde voor het museum een grote etnografische collectie, bestaande uit o.a. 8000 objecten, tijdens één van de grootste wetenschappelijke expedities in de geschiedenis van Belgisch Congo. Deze expeditie concurreerde met andere grote expedities van het American Museum of Natural History (1909-15) en van het Ethnologische Museum in Berlijn (1907-8). De Hutereau-collectie en diverse kleinere koloniale collecties vertegenwoordigden een uniek maar onderbelicht deel van het koloniaal wetenschappelijke en cultureel erfgoed van Noordoost-Congo.

Doelstellingen

De kern van de interdisciplinaire aanpak bestaat uit de integratieve studie van, enerzijds, de geschiedenis van onderzoek en verzamelpraktijken in het museum als onderdeel van koloniale kennisproductie en, anderzijds, de culturele geschiedenis van Noordoost-Congo met focus op de vorming van politieke instellingen en verzet. Een beter begrip van de rol van objecten in het creëren van koloniale kennis stelt ons in staat om ze kritisch te gebruiken als bronnen voor de reconstructie van de lokale geschiedenis. Ten derde werden de kunstvormen van theater en documentaire onderzocht als media om de rol van Congolese sociale herinneringen in de geschiedschrijving te onderzoeken tegen de achtergrond van de koloniale ontmoeting. Via deze media werden verschillende en complexe herinneringsmodaliteiten van de lokale bevolking (mondelijke traditie, dans, zang, ritueel,...) vastgelegd en meegenomen als onderdeel van wetenschappelijk kennis en als 'counter-narratives'. Het was een cruciaal wetenschappelijk en moreel principe van dit project dat gemeenschappen waarvan het erfgoed afkomstig is, 'brongemeenschappen' genaamd, betrokken moeten worden bij de reconstructie en representatie van hun eigen geschiedenis. Dit project droeg in deze optiek bij aan co-creatie in de valorisatie van collecties in de wetenschap en de artistieke praktijk. Dit resulteerde in de volgende specifieke projecten:

1) Revisiting Rebellion: collectieve therapieën in de politieke geschiedenis van Noordoost-Congo en Zuid-Soedan (ca. 1850-heden) (UGent, Vicky Van Bockhaven)

Deze pijler droeg bij tot het herzien van de institutionele en politieke geschiedenis van Noordoost-Congo en aangrenzende regio's, door het wegwerken van koloniale vooringenomenheid en blinde vlekken, om tot een beter begrip te komen van dynamieken in hedendaags lokaal bestuur en gewapende conflicten. De focus ligt op 'collectieve therapieën', van 1890 tot nu, zoals *nebeli*, *mani* en *yakan*. Leden van deze genootschappen krijgen door initiatie toegang tot ritueel-medicinale substanties en amuletten die bescherming en genezing bieden tegen allerlei sociale en spirituele problemen

(Janzen, 1992; Evans-Pritchard, 1937). De rituele autoriteit die voortkwam uit collectieve therapieën beïnvloedde de ontwikkeling van politieke systemen omdat hun rituele specialisten de autoriteit van zowel traditionele chefs als koloniale autoriteiten konden consolideren, of betwisten en toe-eigenen. Terwijl collectieve therapieën antikoloniale opstanden inspireerden, overdreven zowel de Britse als de Belgische koloniale regeringen hun antikoloniale karakter, waardoor hun rol in de geschiedenis onderbelicht is (Johnson, 1991; Hunt, 2015). De reconstructies van casussen op basis van archief-, collectie- en veldonderzoek hielpen historische vooroordelen en blinde vlekken te corrigeren en Afrikaanse agency in de geschiedenis te herkennen. Een betere kennis van deze historische instituties draagt eveneens bij tot een beter begrip van de hedendaagse politieke ontwikkelingen. Postkoloniale bewegingen zoals Simba- en MaiMai-rebellen delen belangrijke kenmerken met collectieve therapieën: de genezingslogica, waarin amuletten zowel op beschermende als agressieve manieren worden gebruikt, heeft tot doel de samenleving te zuiveren van slecht leiderschap en de morele orde te herstellen. Hedendaagse studies van conflict en politiek gaan vaak voorbij aan dergelijke metafysische aspecten.

Resultaten zijn: een speciale issue over traditioneel leiderschap voor de *Journal of Eastern African Studies* (Verweijen en Van Bockhaven, 2020), een boekmanuscript *Revisiting Rebellion: collective therapies in the political history of Northeast Congo and South Sudan (ca. 1850-heden)*, een blog op de Public Authority-pagina van de London School of Economics: *How colonial understandings of customary authority skew policy interventions*. De beleidsvoorschrijvende blog waarschuwt wetenschappers, beleidsmakers en ngo-medewerkers voor het herhalen van historische vooroordelen die hun activiteiten kunnen compromitteren. Een artikel (*Journal of African History*) en een educatieve app informeren een wetenschappelijk en ruim publiek over de geschiedenis van luipaardmannen en de daaraan verbonden koloniale stereotypen.

2) Sociale herinneringen rond Europese expeditie en verzamelpraktijken: Mondelinge geschiedenis, archieven en materiële cultuur (Hutereau expeditie en chef Maroka) (KMMA, Hannelore Vandenbergen)

Dit doctoraatsproject bestudeerde de etnografische collectie verzameld tijdens de Hutereau-expeditie in de regio's Uele en Ubangi. Ongeveer 8.000 objecten werden verzameld voor het Museum van Belgisch Congo in Tervuren en zijn tot op vandaag verspreid in verschillende opslagruimten.

Een korte ontmoeting met de historische chef Maroka (1884-1927, Faradje, Haut-Uélé, DRC) in het archief tijdens collectieonderzoek in het KMMA - een schijnbaar onbeduidend detail in een grote collectie - had verstrekkende gevolgen voor zowel de methodologie als de onderzoeksresultaten. Het gebruik van een 'luistertechniek van nabijheid' (Hunt 2018, 2016, 2008) als methode in veldonderzoek naar mondelinge overleveringen over chef Maroka, door veld-, objectfoto's en archiefdocumenten van de Hutereau-expeditie met informanten te delen, hielp diverse verhalen over het verleden en het heden nieuw leven in te blazen. Deze 'relationele assemblages' (Schorch 2017), een uitkomst van het doctoraat, kunnen worden gezien als een toolkit om te proberen luisteren naar de vroege koloniale geschiedenis van etnografische objecten, de geschiedenis van wetenschap en expeditie, en hedendaagse benaderingen als co-creaties. Het werk draagt daarmee bij tot museum-antropologisch onderzoek en aan de epistemologie van kritisch en creatief etnografisch schrijven.

Het onderzoek resulteerde in een gepubliceerd boekhoofdstuk (2019), een proefschrift (eind 2020, begin 2021) en een artikel in het tijdschrift *Museum Anthropology*.

3) Het concept van magisch realisme in hybride documentaire en theater om Congolese opvattingen over de geschiedenis van luipaardmannen vast te leggen. (KASK, Jean-Michel Kibushi Ndjate Wooto)

Ten slotte resulteert het project in een doctoraat in de kunsten dat als artistieke resultaten een theatervoorstelling in DR Congo 'Nkoyi Magie' en een documentaire getiteld 'Anioto, Leopard Men: Myths and Realities' voortbrengt (voltooid eind 2021). Onderzoekers die kolonisatie en tegenstrijdige relaties tussen kolonisator en gekoloniseerde bestuderen, worden geconfronteerd met het feit dat

officiële documenten uitsluitend door eerstgenoemden werden geproduceerd, ten koste van het standpunt van laatstgenoemden. De koloniale beeldvorming van luipaardmannen, die verbeelding vermengt met historische feiten, is een literair en artistiek archetype van hoe Belgische culturele toe-eigening werkt. Het bestaat uit een vage ‘historische reconstructie’, vermengd met een fantasie over een ‘betoverd Afrika’ geassocieerd met Afrikaanse wreedheid, tegengesteld aan de Westerse beschaving.

De kern van het artistieke werk is een theatrale bewerking van een historische rechtszaak van een groep die in de jaren dertig in het noordoosten van Belgisch Congo moorden pleegde in ‘luipaard’- of Aniotostijl, gebaseerd op diverse artistieke bronnen. Het magisch-religieuze wereldbeeld dat aan de moorden ten grondslag lag, destabiliseerde de openbare orde en bracht de gevestigde instellingen, zowel inheems als koloniaal, in verwarring. De artistieke adaptatie van de rechtszaak, in de media theater en hybride documentaire, neemt ‘magisch realisme’ als lens om verschillende opvattingen over ‘realiteit’ en ‘representatie’ te bevragen. Dit houdt een herpositionering van het thema in een Congolees perspectief in, als onderdeel van een identiteitszoektocht, en een herziening van koloniale perspectieven en realiteiten, en aanverwante beeldvorming, die bijdragen tot racisme tot op vandaag. Op de samenvloeiing van individueel geheugen en collectieve geschiedenis verkent de kunstenaar-onderzoeker het belang van het denkbeeldige of magische in de zoektocht naar het echte verhaal. Waar alleen de herinnering aan de koloniale archieven gezaghebbend was, maken theater en film hun manipulatie mogelijk, hun hernieuwde toe-eigening en heruitvinding, om de blinde vlekken en leemtes in de herinnering op te vullen.

Methodologieën zijn gemengd: alle partners combineerden archief-, collectie- en veldonderzoek in hun werk. De documentaire en theatervoorstelling zijn gebaseerd op 'actieonderzoek' waarbij de dialoog met het publiek, die een evaluatie van de aanpak inhoudt, bijdraagt tot het artistieke proces. In veldonderzoek werd een op objecten gerichte etnografie nagestreefd door alle partners, waarbij foto's werden gebruikt als geheugensteun voor interviews en in op de gemeenschap gerichte initiatieven, zoals tentoonstellingen en filmvertoningen. Alle partners hebben zo bijgedragen tot het opnieuw verbinden van Congolese brongemeenschappen met erfgoed bewaard in Europese collecties, waardoor het een bron wordt voor publieksgeschiedenis in DR Congo. De op objecten gefocuste methode toonde het potentieel van materieel en fotografisch erfgoed in toepassingen in onderwijs en gemeenschapsgerichte activiteiten, en leidden tot een nieuw BRAIN-project AFRISURGE met een digitale restitutiecomponent. Tenslotte is er een educatieve app ontworpen om in verschillende contexten te worden gebruikt (binnenkort beschikbaar in Google app-winkels). Het neemt de vorm aan van een quiz, waarbij de gebruiker een reeks vragen doorloopt, wat leidt tot meerkeuzeantwoorden met behulp waarvan de gebruiker meer leert over de geschiedenis van luipaardmannen, en gebrekkige koloniale representatie leert herkennen.

Conclusies

Het project leverde een belangrijke bijdrage aan de herziening van de politieke geschiedenis van Noordoost-Congo en aangrenzende regio's en heeft een beleidsbepalende waarde voor ontwikkelingshulp en vredesopbouw in de regio. Ten tweede is het project innovatief doordat een artistiek medium wordt ingezet om uitdrukking te geven aan de realiteit zoals die door de Congolezen wordt beleefd, maar tegelijkertijd een groter publiek kan aanspreken. Ten derde brengt het project een historische antropologie aan het licht van een grote expeditie in de Belgische wetenschapsgeschiedenis, die tot op heden niet bestudeerd is. Ten slotte levert het project een belangrijke bijdrage aan de behoefte aan dekolonisatie en restitutie van collecties en kennis die tegenwoordig sterk aanwezig is in de samenleving. Alle partners hebben belangrijke stappen ondernomen om aan deze behoefte te voldoen door methoden te gebruiken die erfgoed in Europese collecties, en geschiedenissen daarvan, opnieuw in verband brengen met de brongemeenschappen.